

IZOLIRANI SINGULARITETI FUNKCIJE

ZVONIMIR ŠIKIĆ, Zagreb

Što znači da funkcija f ima izolirani singularitet u točki a , s obzirom na neko svojstvo? To znači da funkcija f ima to svojstvo u svakoj točki neke okoline točke a , osim u samoj točki a . U ovom članku će biti riječ o izoliranim singularitetima realnih i kompleksnih funkcija s obzirom na derivabilnost.

Uočimo prije svega da funkcija f , koja ima prekid u točki a , sigurno nije derivabilna u toj točki. Dakle, svaki izolirani prekid (tj. svaki izolirani singularitet s obzirom na neprekinutost) mora biti i izolirani singularitet s obzirom na derivabilnost. Razlikovati ćemo četiri vrste izoliranih prekida.

Definicija 1. Ako na nekim nizovima, koji teže prema a , funkcija f ostaje konačna, a na nekim drugim nizovima, koji također teže prema a , ista funkcija postaje beskonačna, onda je izolirani prekid funkcije f u točki a **bitni prekid**.

Definicija 2. Ako na svim nizovima, koji teže prema a , funkcija f postaje beskonačna onda je izolirani prekid funkcije f u točki a **beskonačni prekid**.

Definicija 3. Ako funkcija f nema istu granicu na svim nizovima koji teže prema a , ali ipak ostaje konačna na svim tim nizovima, onda je izolirani prekid funkcije f u točki a **konačni prekid**.

Definicija 4. Ako funkcija f ima istu (konačnu) granicu na svim nizovima, koji teže prema a , onda je izolirani prekid funkcije f u točki a **uklonjivi prekid**. (Prekid se može ukloniti promjenom vrijednosti funkcije f u točki a : $f(a) = \lim_{x \rightarrow a} f(x)$.

Ova promjena pretvara funkciju f u neprekinutu funkciju.) Dakle, uklonjivi prekid funkcije f u točki a je „lažni” prekid. Problem je samo u tome da funkcija f „nije dobro definirana” u točki a (ili čak uopće nije definirana u toj točki). Naravno, i ovaj lažni prekid može biti pravi singularitet s obzirom na derivabilnost, pa zato razlikujemo tri podvrste „lažnih” prekida iz definicije 4.

Definicija 4.1. Ako $f'(a)$ ne postoji ni nakon eventualnog uklanjanja izoliranog prekida funkcije f u točki a onda funkcija f ima u točki a **pravi d-singularitet** (tj. pravi singularitet s obzirom na derivabilnost).

Definicija 4.2. Ako funkcija f' nema istu granicu na svim nizovima, koji teže prema a , i ako usprkos tome (nakon eventualnog uklanjanja izoliranog prekida funkcije f u točki a) postoji $f'(a)$ onda funkcija f ima u točki a **prekinuto uklonjivi d-singularitet**.

Definicija 4.3. Ako funkcija f' ima istu granicu na svim nizovima, koji teže prema a , onda (nakon eventualnog uklanjanja izoliranog prekida funkcije f u točki a) postoji $f'(a)$ i $f'(a) = \lim_{x \rightarrow a} f'(x)$ tj. onda je funkcija f' neprekinuta u a . U ovom slučaju funkcija f ima u točki a „lažni” **neprekinuto uklonjivi d-singularitet**.

Sve ove definicije vrijede kako za realne tako i za kompleksne funkcije. Za svaku od ovih definicija lako nalazimo realnu funkciju koja ima odgovarajući singularitet. Na primjer:

1. Funkcija $f(x) = \frac{1}{x} \sin \frac{1}{x}$ ima bitni prekid u 0.

2. Funkcija $f(x) = \frac{1}{x}$ ima beskonačni prekid u 0.

3. Funkcija $f(x) = \sin \frac{1}{x}$ ima konačni prekid u 0.

4. Funkcije $f(x) = x \sin \frac{1}{x}$, $f(x) = x^2 \sin \frac{1}{x}$ i $f(x) = x^3 \sin \frac{1}{x}$ imaju uklonjivi prekid u 0.

4.1. Funkcija $f(x) = x \sin \frac{1}{x}$ ima pravi d-singularitet u 0.

4.2. Funkcija $f(x) = x^2 \sin \frac{1}{x}$ ima prekinuto uklonjivi d-singularitet u 0.

4.3. Funkcija $f(x) = x^3 \sin \frac{1}{x}$ ima neprekinuto uklonjivi d-singularitet u 0.

Odgovarajuće kompleksne funkcije nemaju odgovarajuće singularitete.

Funkcija $f(z) = \frac{1}{z}$ ima beskonačni prekid u 0, ali sve ostale funkcije (tj. $f(z) = \frac{1}{z} \sin \frac{1}{z}$, $f(z) = \sin \frac{1}{z}$, $f(z) = z \sin \frac{1}{z}$, $f(z) = z^2 \sin \frac{1}{z}$ i $f(z) = z^3 \sin \frac{1}{z}$) imaju bitni prekid u 0. To nije slučajno. Ovdje se ne radi o lošem izboru primjera već o tome da kompleksne funkcije, kao singularitete s obzirom na derivabilnost, mogu imati samo uklonjive, beskonačne i bitne prekide. Kompleksni singulariteti vrste 2, 4. 1. i 4.2. ne postoje. Naime, ako je kompleksna funkcija f derivabilna u nekoj okolini točke a , ali ne i u samoj točki a (tj. ako je kompleksna funkcija f analitička u nekoj okolini točke a , ali ne i u samoj točki a), i ako ona ostaje konačna u toj okolini singularne točke a , onda je singularitet u a uklonjiv (tj. kompleksna funkcija f je analitička u točki a uz odgovarajuću redefiniciju njene vrijednosti u točki a). Evo sada i dokaza ove tvrdnje, koja se nekad naziva Riemannovim teoremom.

Neka je f analitička funkcija s izoliranim singularitetom u točki a , koja ostaje konačna (tj. omeđena je) u nekoj okolini točke a . Tada je funkcija

$$\Phi(z) = \begin{cases} (z - a)^2 f(z) & \text{za } z \neq a \\ 0 & \text{za } z = a \end{cases}$$

analitička i u točki a jer je

$$\Phi'(a) = \lim_{z \rightarrow a} \frac{\Phi(z) - \Phi(a)}{z - a} = \lim_{z \rightarrow a} (z - a) f(z) = 0.$$

Dakle, funkciju $\Phi(z)$ možemo razviti u Taylorov red oko a :

$$\Phi(z) = \Phi(a) + \Phi'(a)(z - a) + \frac{\Phi''(a)}{2!}(z - a)^2 + \frac{\Phi'''(a)}{3!}(z - a)^3 + \dots$$

Međutim $\Phi(a) = \Phi'(a) = 0$ pa je

$$\Phi(z) = (z - a)^2 \left(\frac{\Phi''(a)}{2!} \right) + \left(\frac{\Phi'''(a)}{3!} + \dots \right) = (z - a)^2 \psi(z),$$

gdje je funkcija $\psi(z)$ analitička u točki a . Ali $\psi(z) = f(z)$ za $z \neq a$ tj. $f(z)$ ima uklonjivi singularitet u a .

Dakle, pravi izolirani singularitet kompleksne funkcije, s obzirom na derivabilnost, je beskonačni ili bitni prekid tj. izolirani singulariteti analitičke funkcije s obzirom na neprekinutost su ujedno i jedini izolirani singulariteti analitičke funkcije s obzirom na derivabilnost.

Lako se dokazuje da beskonačni izolirani singularitet analitičke funkcije mora biti pol, pa stoga pol možemo i definirati kao beskonačni izolirani singularitet analitičke funkcije. Dakle, polazimo od ove definicije:

Definicija. Pol analitičke funkcije je njezin izolirani beskonačni singularitet.

Sada možemo dokazati teorem, koji je inače definicija pola:

Teorem. Ako je točka a pol analitičke funkcije f onda postoji funkcija Φ analitička u točki a takva da je u svakoj okolini točke a .

$$f(z) = \frac{\Phi(z)}{(z - a)^m} \quad \text{za neki prirodni broj } m,$$

gdje je $\Phi(a) \neq 0$. Broj m je red pola a .

Razvijanjem funkcije $\Phi(z)$ u Taylorov red oko točke a dobivamo da je u nekoj okolini točke a

$$f(z) = \frac{c_{-m}}{(z - a)^m} + \frac{c_{-m+1}}{(z - a)^{m-1}} + \dots + \frac{c_{-1}}{(z - a)} + c_0 + c_1(z - a) + \\ + c_2(z - a)^2 + \dots,$$

gdje je $c_{-m} \neq 0$.

Dokaz. Točka a je pol funkcije f , pa mora postojati okolina D točke a takva da je f analitička funkcija u $D \setminus \{a\}$, koja ne iščezava ni u jednoj točki područja $D \setminus \{a\}$. (Naime, ako bi u svakoj okolini točke a mogli naći točku u kojoj f iščezava onda bi mogli naći z -niz koji ide prema točki a , a na kojem $f(z)$ ima **konačnu** granicu 0, što se protivi pretpostavci da je točka a pol funkcije f .)

Promotrimo sada funkciju

$$F(z) = \begin{cases} \frac{1}{f(z)} & \text{za } z \in D \setminus \{a\} \\ 0 & \text{za } z = a \end{cases}$$

Funkcija $F(z)$ je analitička u $D \setminus \{a\}$ i $\lim_{z \rightarrow a} F(z) = 0$ (jer je a pol funkcije f).

Dakle, funkcija F ostaje konačna na svakom z -nizu koji ide prema a . Prema Riemannovom teoremu F može imati samo uklonjivi singularitet u točki a . No mi smo funkciju F definirali tako da bude neprekinuta u točki a , pa je taj singularitet već uklonjen samom tom definicijom tj. funkcija F je analitička funkcija u točki a . Dakle,

$$F(z) = F(a) + F'(a)(z-a) + F''(a)(z-a)^2 + \dots$$

Ali $F(a) = 0$, odakle slijedi da je

$$F(z) = (z-a)^m F_1(z) \quad \text{za neki } m \geq 1,$$

gdje je funkcija F_1 analitička u točki a i $F_1(a) \neq 0$. Funkcija F_1 je neprekinuta u točki a , pa postoji i čitava okolina ove točke u kojoj je $F_1(z) \neq 0$. No tada je i funkcija $\Phi(z) = \frac{1}{F_1(z)}$ analitička funkcija u toj okolini. Dakle, postoji analitička funkcija $\Phi(z)$ takva da je u nekoj okolini točke a

$$f(z) = \frac{1}{F(z)} = \frac{1}{(z-a)^m F_1(z)} = \frac{\Phi(z)}{(z-a)^m}.$$

To je i trebalo dokazati.

Napomena: Uočite analogiju pojma pola s pojmom nultočke funkcije f . Analitička funkcija f ima u točki a nultočku reda m ako je u nekoj okolini točke a

$$f(z) = (z-a)^m f_1(z),$$

gdje je f_1 analitička funkcija u toj okolini i $f_1(a) \neq 0$. Analitička funkcija f ima u točki a pol reda m ako je u nekoj okolini točke a

$$f(z) = (z-a)^{-m} f_1(z),$$

gdje je f_1 analitička funkcija u toj okolini i $f_1(a) \neq 0$.

I na kraju recimo nešto o bitnim (izoliranim) singularitetima analitičkih funkcija. Ako je točka a bitni izolirani singularitet analitičke funkcije f onda se lako dokazuje da za svaki kompleksni broj L postoji z -niz, koji ide prema a , tako da na njemu $f(z)$ ide prema L . Naime, kada ne bi bilo tako onda bi postojala takva okolina D točke a i takva pozitivna konstanta ε za koje bi vrijedilo

$$|f(z) - L| > \varepsilon \quad \text{za svaki } z \in D \setminus \{a\}.$$

No odavde slijedi da je

$$\frac{1}{|f(z) - L|} < \frac{1}{\varepsilon} \quad \text{za svaki } z \in D \setminus \{a\},$$

što bi značilo da je funkcija

$$\psi(z) = \frac{1}{f(z) - L}$$

analitička i konačna u $D \setminus \{a\}$, tj. (prema Riemannovom teoremu) funkcija ψ bi imala uklonjivi singularitet u točki a . No tada bi i funkcija $\frac{1}{\psi(z)} = f(z) - L$,

pa dakle i funkcija $f(z)$, imala u a ili uklonjivi singularitet ili pol što je u suprotnosti s pretpostavkom da funkcija f ima bitni singularitet u točki a .

Napomena: Picardov teorem, koji ovdje ne možemo dokazati, tvrdi i više: Jednadžba $f(z) = L$ ima u svakoj okolini bitnog singulariteta analitičke funkcije f beskonačno mnogo rješenja, za svaki kompleksni broj L osim (možda) za jedan jedini.

Riemannova je tradicija da se analitičke funkcije karakteriziraju malenim brojem svojih bitnih karakteristika. (Npr. funkcija $w = \exp(z)$ karakterizira se kao ona koja zadovoljava jednadžbu $w' = w$ i uvjet $w(0) = 1$.) U toj je tradiciji i karakterizacija čitavih klasa analitičkih funkcija pomoću broja i vrste njihovih singulariteta. Naime, promatramo li funkcije definirane na ravnini proširenoj točkom ∞ , i definiramo li svako svojstvo (dakle i singularnost) funkcije $f(z)$ u točki ∞ kao odgovarajuće svojstvo funkcije $f\left(\frac{1}{z}\right)$ u točki 0 onda vrijede ove karakterizacije:

Cijele funkcije su jednoznačne analitičke funkcije kojima je točka ∞ jedini singularitet (ako uopće imaju singularitet tj. ako nisu konstante). Lako se pokazuje da se cijele funkcije mogu razviti u red potencija konvergentan u svakoj konačnoj točki. (Naravno, vrijedi i obrat.)

Cijele racionalne funkcije ili **polinomi** (reda n) su cijele funkcije koje u točki ∞ imaju pol (reda n).

Cijele transcendentne funkcije su cijele funkcije koje u točki ∞ imaju bitni singularitet.

Racionalne funkcije su jednoznačne analitičke funkcije kojima su svi singulariteti polovi. (Lako se pokazuje da one imaju samo konačno mnogo singulariteta.)

Algebarske funkcije su višeznačne analitičke funkcije (definirane na odgovarajućim Riemannovim površinama) kojima su svi singulariteti polovi.

Eliptičke funkcije su jednoznačne analitičke dvostruko periodičke funkcije, koje u paralelogramu perioda, kao jedine singularitete, imaju polove. (Lako se pokazuje da i one imaju samo konačno mnogo singulariteta.)